

Rajla Kurtović-Kasić

**Pedagoški fakultet
Univerzitet u Bihaću**

*originalni naučni rad
original scientific work*

Reprezentacija ženskog identiteta u epskim pjesmama Muje Velića

Sažetak

Tematski okvir ovoga rada jesu bošnjače krajiške epske pjesme Muje Velića, konkretno način reprezentacije ženskog narativnog identiteta u njegovim pjesmama. Ovaj epski pjevač, prijeklom iz okoline Bihaća (tačnije iz mjesta Kamenica), na vješt je način, stiliziranim formulativnim izrazima i poznavanjem tradicije, uspio u svojoj epskoj poeziji oslikati historijske, društvene i kulturne prilike tadašnjega vremena. Cilj ovoga rada jeste propitivanje ženskoga iskustva iznesenog kroz ove pjesme pod hipotezom da je autoru pošlo za rukom da time i prezentira ženski identitet. Interpretiranjem i analizom njegovih pjesama izvršit će se reprezentacija identiteta ženskih subjekata u epskocentričnom tadašnjem društvu, zatim propitati funkcija i uloga žene te na koji način se profiliraju u privatnoj, intimnoj sferi života, a na koji način u mejdanima, borbama, svatovima i ženidbama.

Ključne riječi: usmena književnost, epska pjesma, specifičnost krajiške epike, ženski subjekti.

Uvod

Mujo Velić, epski pjevač iz Bihaća, svojim umijećem kazivanja je darovao veliko kulturalno blago bosanskohercegovačkoj kulturi i društvu. Ovaj kreativni pojedinac u svojim pjesmama donosi kulturno-historijsku atmosferu svoga vremena te običaje i tradiciju svoje zajednice.

U fokusu ovoga rada su bošnjačke krajiške epske pjesme epskoga pjevača Muje Velića te će se ciljano obratiti pažnja na usmene epske pjesme Muje Velića koje su pronađene u zbirkama: *Serbo-Croatian Heroic Songs*, Volume 14, Bihaćka Krajina: *Epics from Bihać, Cazin, and Kulen Vakuf* i *The Millman Parry Collection of Oral Literature*. U Predgovoru studije *Serbo-Croatian Heroic Songs*, Volume 14, Bihaćka Krajina: *Epics from Bihać, Cazin and Kulen Vakuf* u ediciji Davida E. Bynuma govori se o četverici iskusnih i vještih pjevača: Mujo Velić, Murat Žunić, Ćamil Kulenović, Ibrahim Nuhanović, svi su iz Bosanske Krajine, tj. iz zapadne Bosne, i u ovoj studiji je izvršena transkripcija njihovih pjesama. Naime, u studiji je izvršena transkripcija dvije pjesme Muje Velića, iz zvučnih snimanja: *Ženidba Ograšović Ale* i *Ženidba Omerbega od Varada*. Pored spomenute dvije pjesme, još jedna pjesma će poslužiti za rad (*Tokalijski kralj traži glavu Đerzelez Alije*). Bitno je napomenuti da će se izvršiti identifikacija i transkripcija pet epskih pjesama Muje Velića (iz Parryjeve zbirke – *The Millman Parry Collection of Oral Literature*), čija građa mi je stavljena na raspolaganje zahvaljujući profesoru Mirsadu Kuniću, profesoru sa Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Tuzli, kojem ovom prilikom velikodušno zahvaljujem. Tih pet pjesama iz Parryjeve zbirke su sljedeće: *Dizdarević Meho* i *Buničević Mujo u sužanjstvu*, *Tri silena bana udaraju na Unđur*, *Ženidba Hrnjice Halila* i *Vid Karlović i raja ispod Kraja*.

Teorijski okvir ovoga rada predstavljaju sljedeće studije o usmenoj bosanskohercegovačkoj književnosti: *Usmeno pamćenje i zaborav* Mirsada Kunića, *Studije o krajinskoj epici* Aloisa Schmausa i *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – usmena književnost*, knjiga II, zatim studije savremenokritičke misli: *Suvremene književne teorije* Miroslava Bekera, *Književne teorije XX vijeka* Anne Burzynske i Michala Pawela Markowskog, *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća* Zdenka Lešića, Hanife Kapidžić-Osnamagić, Marine Katnić-Bakaršić i Tvrtka Kulenovića te kritički radovi *Smeđ Meduze* Helene Cixous i *Kome treba identitet?* Stuarda Halla.

Prvenstveno će u fokusu ovoga rada biti reprezentacija ženskoga iskustva u epskim pjesmama ovoga vještoga govornika/kreativca.; odnosi muških junaka prema svojim majkama, ljubama, sestrama, te ostalim ženama u svojoj okolini (posestrime, krčmarice), zatim kako su se konstruirali ženski subjekti u tom većinom muškocentričnom društvu, kakva je njihova funkcija i uloga u prostorima privatnoga, ali i društvenoga života u epskoj pjesmi?

Ukoliko izuzmemo zbirku *Serbo-Croatian Heroic Songs*, o ovome pjevaču i ovoj temi se dosada istraživači i kritičari usmene književnosti nisu intergralno bavili. Do sada su bile objavljene samo tri njegove pjesme, a ovim radom će se, transkripcijom i identifikacijom gore spomenutih pet epskih pjesama Muje Velića osim analitičko-interepretacijskog uvida, otvoriti vrata za eventualne nove publikacije.

Reprezentacija ženskoga iskustva u epskim pjesmama Muje Velića

Na samome početku bitno je naglasiti da je vladao veliki interes za usmene pjevače, a da je bošnjačka krajiška epika bila u fokusu interesovanja domaćih i inostranih sakupljača i istraživača, počevši od Ivana Frane Jukića, Mehmed-beg Kapetanovića Ljubušaka, Luke Marjanovića, Đenane Buturović, Muniba Maglajlića, Rašida Durića, Mirsada Kunića, Seada Šemsovića, Matije Murke, Koste Hörmanna, Millmana Parryja, Alberta Lorda, Aloisa Schmausa...

Američki istraživači Milman Parry i Alber Lord su svojim istraživačkim pothvatima "iznjedrili" mnoge bosanskohercegovačke epske pjevače. U lepezi bošnjačkih krajiških epskih pjevača, izdvaja se epski pjevač Mujo Velić iz Krajine, tačnije iz Bihaća.

Naime, Milman Parry je bio veliki istraživač i svojim neiscrpnim radom i istraživačkim duhom je uveliko profilirao bosanskohercegovačku i bošnjačku epsku tradiciju, konkretno bošnjačke epske pjesme, što je ostalo zabilježeno u njegovoj Zbirci *The Milman Parry Collection of Oral Literature*. Ova Zbirka je jedna od najvećih i jedna od najznačajnijih zbirki usmene književnosti u svijetu. Nastajala je tridesetih, naknadno dopunjavana pedesetih i šezdesetih godina XX stoljeća na prostorima nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Albanije. Njen osnivač, prvi sakupljač i istraživač bio je Milman Parry, mladi profesor s Harvarda, kojega su na ove prostore dovele njegova istraživačka radoznalost i neka neriješena pitanja oko autorstva Homerovih epova *Ilijada* i *Odiseja*.

Nakon prerane smrti Milmana Parryja 1935. godine Zbirka će ponijeti ime svoga osnivača, a dalji rad na arhiviranju, novom sakupljanju i istraživanju nastavit će Parryjev student i saradnik Albert Bates Lord. Naučnu verifikaciju Zbirka će dobiti Lordovim objavljivanjem knjige *The Singer of Tales* 1960. godine (prevedeno kao *Pevač priča* 1990. godine u Beogradu), koja će postati jednom od najznačajnijih i najuticajnijih knjiga u humanistici.

U potrazi za dugim izvedbama, poput Homerovih epova, Parry će doći do Avde Međedovića u Bijelom Polju i njegovih epova *Ženidba Smailagić Meha*, *Osman Delibegović* i *Luka Pavićević* i drugih, koji će, u konačnici, biti ključni argument u rješavanju tzv. homerskog pitanja, a koje se upravo tiče autorstva Homerovih epova. Prema sakupljenoj građi uvjetno se mogu izdvojiti tri oblasti koje su privukle posebnu pažnju i dale najviše pjevača i njihovih izvedbi: sandžačka sa središtima Bijelo Polje i Novi Pazar, istočnohercegovačka sa središtima Stolac i Gacko i bosanskokrajiška sa središtem u Bihaću. Ova posljednja oblast, sa navedenim epskim pjevačima, bit će u fokusu našeg bavljenja bošnjačkom krajiškom epikom u Parryjevoj zbirci. Inicijalna

građa nastala je već pri prvom Parryjevom dolasku 1933. godine, a popunjavana 1934, 1935. i u godinama poslije Drugog svjetskog rata.

Uvidom u tekstove, interpretacijom više različitih epskih pjesama ovoga pjevača ukazat će se na posebnosti bošnjačke krajiške epike u Parryjevoj zbirci, sa posebnim fokusom na pitanja identiteta žena. Pri analizi i interpretaciji pjesama bihačkoga kazivača Muje Velića doći će se do razumijevanja kompleksnosti problema identiteta žene u ovoj epici. Uvidjet će se da je u ovim epskim pjesmama uprkos epskoj događajnosti unesen dah, u to vrijeme često zanemarene intimističke invokacije ženske duše.

Ono što je Alois Schmaus u svojoj studiji *Studije o krajiškoj epici* izdvojio kao specifičnost krajiške epske pjesme, nalazi se i u pjesmama ovoga kazivača: epski deseterac, leitmotivski stihovi, ustaljene formule, tematika: mejdani, otmice i svatovi te žene kao istaknuti aktivni likovi u pjesmama, upotreba paralelne radnje, detaljisanja i opisivanja, korištenje knjige, tj. posrednika, uloga prerusavanja, izvještaj...

Uobičajeno je da su u epskim pjesmama, za razliku od lirskih pjesama, mejdani i historijski događaji zastupljeni mnogo više od lirskih sekvenci. Upravo događajnost je ono što je osnovno obilježje epskih pjesama. Za pokretanje događajnosti su zaslužni epski likovi koji su, najčešće u bošnjačkim krajiškim epskim pjesmama upravo epski junaci, mejdandžije. Ovaj bihački epski kazivač u svojim pjesmama donosi epski svijet sa mnoštvom epskih junaka; njihovim junaštvima i podvizima, njihovim sudbinama i karakterima. Epski junaci su bitan gradivni dio epskih pjesama preko koji se nadaje univerzalna slika svakoga čovjeka uopće, sa svojim vrlinama i mahanama. Kritika usmene bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti je izdvojila petericu najglasovitijih epskih junaka: Mustaj-bega Ličkoga, Muju Hrnjicu, Halila Hrnjicu, Taleta Ličanina i Aliju Đerzeleza. Pored njih peterice, u pjesmama Muje Velića se spominju i Dizdarević Meho, Buničević Mujo, Bosnić Delalija, Eminić Alija i ostali.

Međutim, epske pjesme krajiškoga kazivača Muje Velića reprezentiraju, pored muškoga iskustva te njihovih mejdana i borbi, i iskustvo žena. Štaviše, pomoću ženskih likova pjesama, reprezentira se i to da žena u svoje ruke preuzima svoju sudbinu, a ne da budu samo statična figura u tom heroiziranom svijetu, pri čemu se vrši i deheroizacija takvoga sistema u društvu. U tom patrijarhalnom društvenom poretku izrastaju smione žene; žene koje zrače ljepotom i slavom, kako je to naglasila Helene Cixous u svome radu *Smeh Meduze*. Ova francuska teoretičarka feminizma, tvorac ženskoga *pisma*, uz Luce Irigaray i Juliu Kristevu, se bori za ženu koja voli sebe, koja je nasmijana i aktivna.

Savremena nauka o književnosti pitanje identiteta postavlja kao temeljno za interpretacije književnoumjetničkih djela (Denić-Grabić 2010, Džafić 2015, Spahić, 2016). Upravo su i u epskim pjesmama Muje Velića konstruirani individualni i

kolektivni identiteti. Alma Denić-Grabić u svojoj studiji *Bosanskohercegovački roman na kraju 20. stoljeća* navodi da je pitanje identiteta u zadnje vrijeme centralna tema i ključni problem u svim sferama nauke. U pjesmama ovoga epskoga bihačkoga pjevača, pored toga što imamo kolektivne identitete koji učestvuju u oblikovanju društvene stvarnosti, imamo i individualne identitete koji konstruiraju upravo te kolektivne identitete. Naime, u epskim pjesmama Muje Velića svaki ženski lik ima zaseban život. Svaka žena je jedan identitet koji je satkan od više različitih identiteta. U prošlosti je identitet podrazumijevao nepromjenjivost i stabilnost, ali novija istraživanja zagovaraju suprotno pitanje identiteta – nestabilnost, promjenljivost, dinamičnost. Identiteti se mijenjaju, nisu uvijek isti:

Osnovna teza na koju se Ricoeur poziva je mišljenje identiteta u smislu *ipse* a koja implicira alteritet, uvodeći u igru drugo i sopstvo. (Denić-Grabić 2010, 15)

Samim time, Ricoeur govori o tome da se *jedno* ne može misliti bez *drugoga*, odnosno Ricoeur se zalaže za odnos *ja* kao *drugi*, odnosno neprestan i dinamičan odnos *ja* i *drugi*. Upravo takav odnos o kojem govori Ricoeur da je *ja* nemoguće bez *drugoga* znači da se Ricoeur zalaže za odgovornost prema *drugome*, a ne pribjegavanje eskapizmu.

(...) pisati i razumijevati identitet znači pisati i konstruirati ga u razlici, u neprestanoj igri i variranjima, tako da je identitet spoznatljiv tek u diferenciranju etničkih, rodni, klasnih, spolnih karakteristika. (Denić-Grabić 2010, 28)

U svojoj studiji *Studije o krajiškoj epici* njemački istraživač usmene epike Alois Schmaus ističe da je u bošnjačkoj krajiškoj epici žena vidljivi i nevidljivi, prisutni i odsutni pokretač aktivnosti muških junaka. Tako se dolazi do žene koja je na epskoj sceni pored muškarca ili zajedno sa muškarcem.

Epske pjesme Muje Velića iščitavamo i kao želju da se uspostavi dijalog. One iskazuju etički imeprativ da se preuzme briga za drugoga i drugačijega. Taj "drugi" i "drugačiji" ne mora bezuslovno biti "drugačije" nacije ili religije. I žene su "drugo" naspram muškarca. One su često nešto divlje i zazorno. Rodni identiteti su često povijesno marginalizirani pojedinci.

U pjesmi *Dizdarević Meho i Buničević Mujo u sužanjstvu* ovoga bihačkoga epskoga kazivača tematika radnje je, kao što i sam naslov nagovještava, sužanjstvo. Naime, od strane bana Zadranina je sasuznjeno mnogo Bosanaca među kojima su Dizdarević Meho i Buničević Mujo. Dizdarević Meho je oličje tvrdoglavoga i ponosnoga čovjeka. Međutim, iako je ponosan, on misli na svoju majku, sestru i ljubiu.

Selam podaj mojoj staroj majki / Nek' prodaje ispod kraja rajju / Nek' prodaje luke i čitluka / Nek' prodaje debelog dorata / Nek' se bega za života hrani / Ako se nadaš sinu jedinome / Da će svoga oženiti sina / Pa da vodi šemluk i veselje / Nek' s' ne nada ženiti ga neće / Ni voditi od sina veselje / Da' ćeš selam mojoj sestri Ajki / ...Nek' ne čeka brata rođenoga / ...Nek' s' udaje za kog' njojzi drago / Nek' ne traži soja gospodskoga / Već nek' traži soja junačkoga / Koji će joj brata okajati / ...Navrati se Kozličića Nuri / Selam podaj Kozličića Nuri / Nek' s' udaje đe je njojzi drago / ...Ako čeka Dizdareva sina / Ako čeka dočekati neće (*The Millman Parry Collection of Oral Literature* https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog?f%5Blocation_ssim%5D%5B%5D=Biha%C4%87&q=PN%2A+-recorded&search_field=all_fields, 2. 12. 2023)

Uz pomoć ženskih likova u epskim pjesmama Muje Velića izvršena je i deheroizacija samih junaka. Dizdarević Meho govori Buničević Muji da navrati do njegove majke i da joj kaže da ode Mustajbegu, da mu kaže zašto ga nije izbavio iz ropstva.

U ovoj pjesmi je primjetna pjesma u pjesmi, odnosno kako je to poznato u nauci o književnosti kao prstenasta kompozicija komponiranja priče. Meho priča kako je spasio sužanjstva Mazul Ali-bega. Motiv majke je nezaobilazan motiv u svim pjesmama Muje Velića. Majke su žarišta liričnosti i sentimentalnosti. Njihovi sinovi, koliko god bili veliki junaci, imaju poštovanje prema njima. Naime, Meho je tražio blagoslov od svoje majke prije nego što je otišao da spasi iz ropstva Mazul Ali-bega.

Oto reče, majki poletijo, / U obi je ruke poljubijo. / Iskuči se, pa joj govori: / "Halali mi, moja stara majko / Što si mene momka podhranila / Jer ne zna se, moja stara majko, / Ja s' viditi, ja se ne viditi, / Jer su moji na daleko puti." / Ja kad majka riči razumila / Grozne njojzi suze poletije / Plačna majka Mehi progovara / Tebi je majka, sine, halalila, / Sine dragi, po stotinu puta! (*The Millman Parry Collection of Oral Literature* https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog?f%5Blocation_ssim%5D%5B%5D=Biha%C4%87&q=PN%2A+-recorded&search_field=all_fields, 2. 12. 2023)

Ženski likovi u pjesmama svijet poimaju na dosta emotivan način, i tada su stihovi "obojeni" liričnošću. Ipak, imamo likove majki gdje i one, kao i njihovi sinovi koji su junaci, iskazuju junaštvo i herojstvo majčinstva. One žrtvuju svoj porod za kolektiv. Ne misle na sebe, nego misle na dobrobit nacije, države, uopće jednoga kolektiva koji postavlja određene norme njenome sinu. Identiteti žena prelaze prostore intimnog, onoga što je u njihovim srcima i dušima, i prostore javnog, onoga što društvo nalaže.

Naime, E. Siksu navodi da se figura majke poredi sa darežljivom darovateljicom ljubavi, hrane i obilja. Sve majke u epskim pjesmama M. Velića su prikazane kao bića koja se

žrtvuju za djecu i porodicu, bića koja su puna ljubavi i žrtve za svoje najmilije. Pri tome se ističe žensko iskustvo; ispisivanje života svih majki u okrilju muža, djece, porodice i kuće. E. Siksu govori o suštinskoj vezi između ženskog pisma i majke kao izvora i glasa koji se treba čuti u svim ženskim tekstovima. Glas u svakoj ženi nije samo njen sopstveni glas, jer u svakoj ženi pjeva prva ljubav, a to je glas majke. To je za Siksu pred-edipalni prostor ispunjen majčinim mlijekom i medom, to jest, majka kao darežljiva djelateljka ljubavi. U Velićevim pjesmama majke su osobe koje "daruju" bezmjernu ljubav svojim sinovima, plaču za njima, ali se i bore za spas svojih sinova.

I majka Mazul Ali-bega je bila spremna na svaku žrtvu da pomogne svome sinu da izađe iz sužanjstva. Kasnije se doznaje da je i Mehina majka isto tako prihvatila herojstvo kao svoju osobinu, a ne statičnost i trpnju, kao što je često prikazana žena u tome patrijarhalnom društvu. Ustvari, žena treba da preuzme sudbinu u "svoje ruke". Obje majke u pjesmi *Dizdarević Meho i Buničević Mujo* su bile borbene. Nisu sjedile kod kuće, nego su tražile pomoć da spase porode srca svoga. Također, i majka "drugoga" nije ništa manje emotivna od Ali-begove i Mehine majke. Naime, supruga Maltoklije kralja želi sve dati samo da joj njenoga maloga Luku dovedu živoga i zdravoga. Univerzalna dimenzija jeste da su sve majke prelivene čarima velike ljubavi i bezuslovnim požrtvovanjem, u čemu se može iščitati i „interkulturni kontekst“ (Džafić, 2015) ovih pjesama. A ključna interkulturna osobina prezentirana je upravo preko ženskoga identiteta – majke.

Dok sin ide u borbu, majka ga ispraća plačem:

Njemu plačna majka progovara / Iskreni se moje dite drago / Da ti vidam tvoje lišce sine / Tvoje sinko oči i obrve / Jer ko zna se moje drago dite / Ja s' videti, ja s' ne videti. (The Millman Parry Collection of Oral Literature https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog?f%5Blocation_ssim%5D%5B%5D=Biha%C4%87&q=PN%2A+-recorded&search_field=all_fields, 2. 12. 2023)

U ovoj pjesmi nisu samo majke prikazane kao osjećajne osobe, i majka i ljuba često zaplaču, one ne mogu skriti svoje emocije. I ljubi i sestri su suze "udarile":

Ja kad čule obi sirotice / Njima grozne suze poletiše / Šta im kaza od Bunića Mujo. (The Millman Parry Collection of Oral Literature https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog?f%5Blocation_ssim%5D%5B%5D=Biha%C4%87&q=PN%2A+-recorded&search_field=all_fields, 2. 12. 2023)

I Mustaj-beg kao "direk" od Udbine ima saosjećanje prema majkama njegovih saboraca. Mustaj-beg je obećao svim majkama kojima su poginuli sinovi pomoći.

Mujo Velić u pjesmi *Ženidba Hrnjice Halila* tematizira upravo jednu od čestih tema,

pored mejdana, u krajiškim pjesmama. Dvije protagonistice djevojke, Fata i Anđa, čine srž same pjesme. Naime, Anđu je brat obećao udati za Vida, pa za Galu, a Anđa želi da se uda za Hrnjicu Halila, što njen brat rezantno ne želi. U ovoj pjesmi se prepliću dvije teme – junaštvo i ženidba. Upravo se prepliću događajnost i doživljajnost, pri čemu se za doživljajnost veže sudbina djevojaka Anđe i Fate. Fata je robinja djevojka. Ona živi život kako drugi hoće, dok se Anđa bori da živi život kakav ona želi. Njihov život "teče" u kući, kraj pendžera. One svoje zadovoljstvo "traže" u umjetnosti koju nudi kuća, a ne van kuće, što se ne kosi sa tradicionalnim normama tadašnjega vremena:

Kod pendžera derdef razapele / O nižu zlatom po bijelom platnu / O pijevaju divojke hovidv'je (The Millman Parry Collection of Oral Literature https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog?f%5Blocation_ssim%5D%5B%5D=Biha%C4%87&q=PN%2A+-recorded&search_field=all_fields, 2. 12. 2023)

Prema patrijarhalnim običajima brat "bira" muža za svoju sestru. Anđino pravo je ukinuto od strane njenoga brata Smiljanića. Međutim, Anđa ne posustaje u svojoj nakani da njen muž bude kladuški junak Halil Hrnjica. Kada se svome bratu suprotstavi, Anđa proživljava, ne samo duhovni teror, već i dotično fizičko nasilje:

Oho sad Ilije dofati kandžije / Oho ja kad uze perali kandžiju / ... Oho zar bi svoju vjeru privjerila / Oho svome bratu obraz ocrnila / Oho pa ošinu svoju seju Anđu / Oho ošinu je po plećim'bijelim / I to puče njojzi tanana košulja / I to pod košuljom koža divojačka / I to ja kad Anđi dodija kandžija / Oho reče Anđa brata poslušati The Millman Parry Collection of Oral Literature https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog?f%5Blocation_ssim%5D%5B%5D=Biha%C4%87&q=PN%2A+-recorded&search_field=all_fields, 2. 12. 2023)

I pored svega proživljenoga, Anđa je i dalje uporna u svojoj nakani. Tu joj pomaže njena drugarica Fata. Ovdje je zanimljivo da se primijeti da postoji posestrimstvo i prijateljstvo između njih dvije, kao i između Anđinoga brata Smiljanića i Fate. Naime, "drugačiji" su prijatelji, a ne neprijatelji.

U pjesmi se vidi još nešto, a to je da su pojedine žene i u to vrijeme imale u sebi, pored nježnosti, i stav i borbenost da se odupru svemu onome što nisu željele, a bilo im je nametnuto od njihovih porodica, naposljetku od društva. Naime, Anđa i Fata šalju "knjigu" Hrnjičinoj sestri Ajki na tursku Krajinu. Pišu joj da su joj oba brata poginula (jer im je Vid rekao da ih je obojicu ubio), te da ih Mustaj-beg "okaje".

U ovoj pjesmi (*Ženidba Hrnjice Halila*) izdvaja se još jedan ženski lik – sestra Muje i Halila Hrnjica, Ajkuna djevojka. I njen život je vezan za kuću. Dio epskih pjesama pjeva i o tom aspektu ženskoga iskustva – pranju veša, vezenju... Joy Magezis (2001)

navodi da se kod žena još u kamenom dobu razvila potreba za poslovima u kući. Žene su odigrale bitnu ulogu u kuhanju, održavanju vatre, pa i u pečenju gline. Te radnje su bile nezaobilazni dio njihove svakodnevnice. To su bile radnje koje su ih ispunjavale, u kojima su one bile najbolje. Postojala je podjela poslova na muške i ženske poslove, žene su te koje pripremaju opremu za sinove kada idu u borbe; one su te koje peru haljine svoje braće.

U muhamedovskih žena nalazimo istu onu ljubav k domu svome i djeci svojoj, kao svuda u ostalog našeg naroda. Žena je junaku najveća svetinja, sve će ti oprostiti, ali dotakni se rza i obraza, tu onad enmaš druge, nego glava s ramena. (Hörmann 1996, 59. i 60)

Andina snalažljivost i upornost donosi sretan završetak i za nju, i za njenu drugaricu Fatu. I u pjesmi *Ženidba Ograšović Ale* koju je, također, ispjevao bosanskohercegovački i bošnjački pjesnik epskih pjesama Mujo Velić, ispjevane su sudbine žena, njihovi životi, nadanja i borbe. Naime, u pjesmi je važan ženski lik Jela od Janka kapetana sa donjih Kotara, koja se želi udati za Ograšović Alu. Naime, Ale i ona su pretrpjeli mnoge nedaće da bi na kraju skupa ašikovali. I ovdje je prikazana žena, odnosno djevojka kao neko ko preuzima odgovornost za sebe, za svoju ljubav, za svoju sreću. Putem Jelice, izvršena je u ovoj Velićevoj pjesmi i deheroizacija Ale i u svjetlu borbe za ljubljenu, i u iskazivanju poštovanja prema majci i ocu. Ale traži od roditelja blagoslov da ide po Jelicu. Pri odgovoru njegove majke, primijeti se majčino ponašanje koje je u skladu sa društvenim normama toga vremena. Ona je spremna da njen sin ide u borbe i u ljute mejdane.

“Hajde, sinko, s hajirom ti bilo! / Tebi mama davno halalila, / Sinko dragi, dok te je rodila, / ... Nisam tvoga nagojila tela / Da ga crni deru gavranovi, / Već je majka nagojila telo / Da ga dile Nimci na mačovim, / Sinko dragi, u ljutom mejdanu, (Parry, Lord i Bynum 1979: 87. i 88)

Međutim, ubrzo slijede stihovi koji prikazuju majku koja ne može suzbiti nježnost svoga srca.

A zaplaka ostarila majka, / Grlom sina zove jedinoga: / “Iskreni se, moje dite milo, / Da ti viđam oči i obrve, / Da ti viđam ja junačko lice, / Kako ga je majka nagojila.” (Parry, Lord i Bynum 1979: 89)

Ale dolazi u dvorište Janka kapetana, tu je uveliko slavlje i veselje, sjede mladi oficiri među kojima je i Mate bakranina bana koji hoće da oženi Jelicu. Ale je snalažljiv u ispunjenju svoga cilja – ženidba Jelice. Jelici je žao što je Ale kasno došao jer su se već skupili njeni svatovi.

Vi 'de Jeli grozne suze liju, / Jer joj žavo Ogrošova sina, / Jer su njezni svati dokasali, / Pa se mila natrag povratila, / Povratila u halvat avliju, / Pa kod Ale kolo sastavila, / Evo 'vako Ali besidila: / "'Kuku, Ale, moje janjče rano, / Zašto si mi 'vako zakasnijo? (Parry, Lord i Bynum 1979: 122)

Jelicina sabranost, domišljatost i borbenost dolaze do izražaja kada govori Ali da sačekaju pa da krenu skupa "crnom Velebitu", te u tome što je opila "crljenikom vinom" svoga oca, svekra (budućeg), i Matu. Ona je pripremila sklonište za Alu jer mu se ustvari uvijek nadala. To "sklonište" je duša ženskoga svijeta satkana od lijepih emocija, a stihovi su satkani od "ženstvenosti", senzibiliteta ženske duše. Naime, odavno je prihvaćen pojam ženskog *pisma* nastao u okrilju francuske feminističke kritike 70-tih godina (H. Siksu, L. Irigaraj, J. Kristeva). Autorice, ali ženskim *pismom* mogu pisati i autori, u svojim tekstovima pišu o tijelu, ljubavi, bolesti, čežnji, odgoju – sve ono što čini identitet žene. Stil orijentacije ženskog *pisma* je čulan, necjelovit, diskontinuiran, metaforiziran, te mu je bogata erotička i tjelesna metaforičnost.

Žensko *pismo* predstavlja izraz ženskog iskustva: tijelo, tjelesnost, ženstvenost, subjektivnost, motiv nesvjesnog, imaginarnog. Po Helen Siksu žensko *pismo* je način pisanja koji afirmira prisnu povezanost žene s njenim tijelom. Specifično žensko književno stvaralaštvo je posebna vrsta diskursa koju karakterizira emocionalnost, čulnost, povezanost s tijelom. Naime, u stihovima ove pjesme (Ženidba *Ograšović Ale*), vezanim za sklonište, primjetna je invokacija ženske duše, ono što je poznato u novijim istraživanjima kao žensko *pismo*.

Hajde, Ale, pod bijeli kulu, / A u moju rumenu ružicu. / Tu ćeš naći cr'ljenku jabuku, / Pod jabukom bunar voda hladna. / Bije voda na dvan'es' fiskija / - pola zlatni', pola pozlatiti'. / Oko tepe jagus trambozani, / Svi kolajli žicom pofatani, / Ja sam zato, Ale, napravila, / Nadam ti se vavik do kotara. // Digni jtok u tepi mehanoj, / Tu ćeš naći cr'ljenike vina... / Pa prenoći hu đulbašći mojoj. / Ja ću sjutra jutro podraniti, / Ja ću tebi do bunara sići.... / A u bašći Jelice divojke, / Što je u njoj ruža posađena, / A što ima cvića svakojaka. (Parry, Lord i Bynum 1979, 123. i 124)

Ljubav pobjeđuje sve, pa i mejdane, kao što je prikazano u ovoj pjesmi krajiškoga kazivača Muje Velića. Ale i Jela su prošli mnogo nevolja, ali su pobijedili. Oboje su došli Alinoj kući ranjenih tijela, ali čistoga srca i ljubavi. Jelka je pomogla Ali žrtvujući sebe. Branila ga je svojim plećima, i naposljetku ona je ta koja je učinila njihovu ljubav mogućom.

Ali pjesne pričaju i o ženama junačkog srca: eno ti Ajkune, koja izbavlja svoga Aliju Alagića, eno junak-Begije, eno kćerke bega Ljubovića, koja Bagdat osvaja, te dobi od sultana pašaluk. (Hörmann 1996, 60)

Naime, postoje ženski subjekti koji razobličuju patrijarhalni obrazac, a to je upravo Jelka, koja spašava svoga dragoga – onoga koji je junak, i koja mu pomaže u mejdanu sa neprijateljem.

Vid ‘ de Jele doru ostavila, / Pa Gavranu Jelka doletila, / Za zlatnu ga jaku ufatila, / A nogom ga gurnu pod kolino. / Pade Gavran, a po njemu Ale. (Parry, Lord i Bynum 1979, 147)

Ženski likovi u epskim pjesmama Muje Velića svijet poimaju na dosta emotivan način, i tada su stihovi “obojeni” liričnošću. Tako je, kao u prethodno istaknutim epskim pjesmama Muje Velića, i u pjesmama *Ženidba Omerbega od Varada* i *Tokalija kralj traži glavu Đerzelez Alije*. U pjesmi *Ženidba Omerbega od Varada* majka otvara “sanduk”, “sprema sina jedinoga” te na njega stavlja “stambolsko odijelo”. Majka trpi unutaranju bol, ona sprema na mejdan sina jedinca. Majka ispraća sina i sama je svjesna da on ide na mejdan.

Stara majka kanat otvorila. / ... Momak viknu na avlinskim vrati: / “Ej, dovala, moja stara majko.” / Stara majka na avliji kaže: / “Hajrom ti putovanje bilo, / Sine dragi, u mene jedini, // Sine dragi u mene jedini. / Kud god iš’o, svojoj staroj majki doš’o. / Svital tebi obraz u divanu, / Premic’o ti vranac u mejdanu.” (Parry, Lord i Bynum 1979, 174)

I u pjesmi *Tokalija kralj traži glavu Đerzelez Alije* majka je osoba koja zaplače za tužnom sudbinom svoga sina, ona koja sina ispraća sa blagoslovima, ali i teškim uzdasima bolne duše.

Također, u istoj pjesmi (*Ženidba Omerbega od Varada*) “oglašava” se plač Zlatke Surguč Omer-bega i njene majke – Surguč-begovice. Zlatku prisilno udaju za “kaurina”, od zlog usuda spašava je Omerbeg i uzima je za svoju suprugu. Naime, potrebno je naglasiti da majka Zlatkina u pjesmi nema svoje vlastito ime nego se naziva po svome mužu. Lahko se može zamijetiti da se njen identitet gradi preko njenoga muža.

Pored Zlatke, u pjesmi se ističe još jedan ženski lik koji živi u boli i patnji – to je Janja kojoj je Omer-beg obećao da će ju oženiti. Ona saznaje da je oženio Zlatku, i poručuje mu da će mu biti druga supruga, što je na kraju pjesme i ostvareno. Pokazalo se da je teško voljeti istom ljubavlju dvije osobe, pobjeđuje ona kojoj srce više stremi, a to je u ovoj pjesmi Janja.

“Lipa Zlatka Surguč Omerbega, / Ti ‘š ostati kod bijele kule / U Varadu, kod mog roditelja, / I kod moje osatrule majke, / Pa i’ služi u Varadu bilu. / A Janjo će sa mlom do Budima, / ... Pa će ljuba biti vezirova / Bez izmene dok teče Krajina.” (Parry, Lord i Bynum 1979, 227)

Kao u pjesmi *Ženidba Ograšović Ale*, tako i u ovoj Velićevoj pjesmi, prepoznamo

govor senzualne ženske duše, pisanje “perom” srca. Omer govori ocu šta mu je Janja poklonila, tj. dala mu je obilježje, a i on njoj, i obećali su ljubav jedno drugome.

Dala mi je tri đerdana bila, / Tri đerdana od vrata bijela, / Jedan đerdan pare carovice, / Dvi parice, žuta madžarija. / Drugi đerdan rumeno korinje, / Ja što moru raste u gradov', // Sve dva zrna, žuta madžarija. / A treći je žeženi' cekina: / U njoj, babo, trista madžarija. / Jedan dukat, više funduklija, / ... Dala mi je kapu zebulkinju. // Na njoj, babo, gora uslikata, / I na gori zelena livada. / Na livadi bunar voda 'ladna. / Kod bunara pali paunovi, / A na njihke lovci hударili, / Pa pucaju skutu paunove. / ... Pa na kapi dva pera pauna. / ... A ja njojzi uru iz nidara. / Ura dvista nosi madžarija, / Na njoj lanac od suhoga zlata. / I on dvista vuče madžarija. / ... I na lancu morska krbilenema, / ... Jedno drugom obilježje dali / I u tome vjeru zavjerili (Parry, Lord i Bynum 1979, 207. i 208)

Sve epske pjesme krajiškoga epskoga pjevača Muje Velića “odišu”, pored mejdana, i ljubavlju između dvoje zaljubljenih te majčinskom ljubavlju i sinovljevim poštovanjem prema majci. Tu se razobličuje herojska tradicija muškocentričnoga pogleda na svijet. Junaci svoje identitete grade ne samo na mejdanima, nego i u poštovanju svojih majki te u osvajanju srca svojih dragih ljuba. Tako i u pjesmi *Vid Karlović i raja ispod kraja*, junak Bosnić Delalija odlazi majci da traži blagoslov za odlazak u Kunaru planinu, da čuva raju Mustaj-bega. Ovdje motiv majke nije ništa manje različit od motiva majke u prethodnim pjesmama ovoga kazivača epskih pjesama.

Ženski lik Anđa u pjesmi *Ženidba Hrnjice Halila*, Jelica u pjesmi *Ženidba Ograšović Ale*, Jela od Henkalića bana u pjesmi *Vid Karlović i raja ispod Kraja* su prikazane suprotno od onoga kako su “živjele” u patrijarhalnom sistemu. Naime, Jela od Henkalića bana je aktivan ženski subjekt, ona se bori za ono što želi. Piše “knjigu” Bosnić Delaliji, javlja mu da ga hoće prevariti njen otac. Ona čak piše i “knjigu” Mustaj-begu, odnosno traži pomoć za Delaliju i njegove drugove.

U pjesmi *Tri silena bana udaraju na Undur* u temelju je želja janjočkoga bana da oženi lijepu Zlatku Ahmet-bega sa Undurovine. Međutim, kada Zlatka saznaje da je dolaze prositi, ona plače, ali njena sudbina postaje još teža – predaju je janjočkome banu. Treba napomenuti da je Anđa, kada je čula da dolaze po njenu drugaricu Zlatku, pokazala suosjećanje prema drugarici.

Pjesme Muje Velića su dokaz za to da se za ženu uvijek vezivala ljepota, fizička i duhovna. Velić svaki put, kada spominje djevojku ili ljubu, uz njih stavlja lijepe pridjeve, kao na primjer “kićena djevojka”, “milogrka ljuba”.

Nije teško uvidjeti da kroz historiju razvoja društva, ponajprije žena, težnja ka ljepoti i estetskom idealu tijela je uvijek prisutna. I danas se žena duboko povezuje s tijelom. Belma Bećirbašić napominje da “posvećenost unutaranjem svijetu svakako je ono što od

platonističke misli nedostaje u svijetu obuzetom vladavinom kapitala, razmjenom robe i sredstava, informatičkim progresom, marketinškom prezentacijom tijela, industrijom zabave i oružja, te iskrivljenim predodžbama o ljepoti...” (2011, 15)

Bošnjačke krajiške epske pjesme Muje Velića u sebi sažimaju kolektivno i individualno iskustvo pri čemu se u individualna iskustva ubrajaju i iskustva ženskih subjekata čije sudbine su satkane od ljubavi, sreće, ali i tuge i bola.

Zaključak

Mujo Velić, epski pjevač iz mjesta Kamenica iz okoline Bihaća se pokazao kao nadareni pojedinac, prenosilac usmene tradicije, historijskoga, društvenoga i kuturnoga života na Krajini. Kao i svaki kazivač epskih pjesama pofilirao je svoj stil kazivanja, dobro spojio svoj talenat, i poznavanje tradicije i kulturnih manifestacija svoje zajednice u to vrijeme.

Epske pjesme ovoga pjevača se nadaju kao pozornica događajnosti i doživljajnosti. Vješto spajajući faksiju i fikciju Mujo Velić svojoj publici (u vrijeme izlaganja) i danas (kada postoje zapisi njegovih pjesama) prenosi tadašnji život, običaje i tradiciju.

Kao i svakoj epskoj pjesmi, i u njegovim epskim pjesmama osnovu pjesme čine epski junaci sa svim svojim vrlinama i mahanama. Prije svega, profiliranje identiteta epskih junaka se daje preko mejdana i borbi. Međutim, ovi junaci se psihološki nijansiraju kroz odnose sa ženskim likovima u svojoj okolini. To su najprije njihove majke, ljube, sestre, zatim posestrime i krčmarice koje su sa druge strane međe njihovoga života, i uopće sa druge strane međe prostora Krajine.

U pjesmama ovoga epskoga krajiškoga pjevača je reprezentirano žensko iskustvo; njihovi identiteti, njihove želje, stremljenja, ljubavi, nadanja, tuge i radosti, zatim njihova funkcija i uloga u intimnom, privatnom prostoru njihove egzistencije. Uz ženske likove se, naravno, i u usmenoj epskoj poeziji uz žene vežu osjećaji, tanahnost duše, liričnost, baladesknost te njihova bezgranična ljubav prema bližnjima. Također, ni epski narodni kazivači, kao i sam Mujo Velić, nisu mogli ostati ravnodušni prema ljepoti žene.

Međutim, ženski likovi u ovim epskim pjesmama se vješto izdižu i na mejdanima, borbama, otmicama, uopće u situacijama kada se je očekivalo da žena bude pasivna. Samim time, krajiške epske pjesme Muje Velića svjedoče da su u bošnjačkoj krajiškoj epskoj poeziji žene bile aktivni članovi i sudionici društva. Rušile su epskocentričnu i patrijarhalnu sliku tadašnjega vremena. Ovim se poručuje ženama da trebaju da postanu ravnopravni članovi društva i na privatnom i na profesionalnom planu.

Usmena književnost u svim svojim rodovima i tipovima formulativnim izrazima priča

život, priča o događajima i likovima tadašnjega vremena i prostora, o tradiciji i običajima koji su vladali u to vrijeme. I bošnjačka krajiška epika kazuje iskustvo svoje zajednice, o čemu upravo svjedoče epske pjesme Muje Velića.

Izvori:

- The Millman Parry Collection of Oral Literature Widener Library, Room C, Harvard University.
- *Serbo-Croatian Heroic Songs*. Collected by Milman Parry, Alber B. Lord and David E. Bynum, Volume 14, Bihaćka Krajina: Epics from Bihać, Cazin and Kulen Vakuf (1979), Edited with Prolegomena and notes by David E. Bynum, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Literatura:

- Bauman, Zygmunt (2009): *Identitet: razgovori s Benedettom Vecchijem*, Zagreb: Pelago.
- Bećirbašić, Belma (2011): *Tijelo, ženskost i moć. Upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo*, Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Beker, Miroslav (1999): *Suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Biti, Vladimir (1997). *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska
- Bošković-Stulli, Maja (1977): *Usmenaknjiževnost kao umjetnostriječi*, Zagreb: Mladost.
- *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – usmena književnost*, knjiga II (1998), priredili Đ. Buturović i M. Maglajlić, Sarajevo: Alef.
- Botica, Stipe (2013): *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Zagreb: Školska knjiga.
- Braun, Maksimilijan (2004): *Srpskohrvatskajunačkapesma*, Beograd: Matica srpska.
- Burzynska, Anna / Markowski, Michal Pawel (2009): *Književne teorije XX vijeka*, Beograd: Službeni glasnik.
- Butler, Judith (2000). *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*, Zagreb: Ženska infoteka..
- Buturović, Đenana (1995): *Usmena epika Bošnjaka*, Sarajevo: Preporod.
- Castells, Manuel (2002): *Moć identiteta*, Zagreb: Golden marketing.

- Culler, Johnatan (2001), *Književna teorija: vrlo kratak uvod*, Zagreb: AGM.
- Denić Grabić, Alma (2010), *Bosanskohercegovački roman na kraju 20. stoljeća*, BZK Preporod, Brčko.
- Džafić, Šeherzada (2015): *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Sarajevo: Dobra knjiga.
- Hörmann, Kosta (1996): *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini I-II*, Sarajevo: Preporod.
- *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002), Zagreb: Novi Liber.
- Kujundžić, Enes (1997): *Usmena epika Bošnjaka*, Sarajevo: Svjetlost.
- Kunić, Mirsad (2012): *Usmeno pamćenje i zaborav. Krajiška epika i njeni junaci*, Tešanj: Biblioteka "Gradina" Knjiga 66.
- Lešić, Zdenko / Kapidžić-Osmanagić, Hanifa / Katnić-Bakaršić, Marina / Kulenović, Tvrтко (2006). *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo: Publishing.
- Lešić, Zdenko (2003): *Nova čitanja. Postrukturalistička čitanka*, Sarajevo: Buybook
- Magezis, Joy (2001): *Ženske studije*, Sarajevo: Editio civitas.
- Parry, Milman (1953): *Srpskohrvatske junačke pjesme*. Knjiga druga. Novi Pazar: Srpskohrvatski tekstovi sa uvodom i primjedbama urednika, Beograd i Kembridž: Srpska akademija nauka i Harvard University Press (SAD).
- Schmauss, Alois (1953): *Studije o krajiškoj epici*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Spahić, Vedad (2016): *Književnost i identitet: književnost kao prostor izazova u reprezentaciji / konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Tuzla: Lijepa riječ

Zbornik

- *Feminizam / postmodernizam* (1999). Ur. Linda J. Nicholson, Zagreb: Liberata: Ženski studiji.

Tekstovi

- Hajdarević, Hadžem: "Krajiška epika i njezin epski ambijent". U: *Krajiške epske pjesme* (1998), Bihać: NITP "Bošnjak", BIBLIOTEKA KLJUČANIN, priredio Nevzet Veladžić.
- Jakobson, Roman / Bogatirjov, Pjotr : "Folklor kao naročit oblik stvaralaštva". U:

Usmena književnost. Izbor studija i ogleda, Zagreb: Školska knjiga, priredila Maja Bošković Stulli.

Jedinice iz časopisa

- 1. Borić, Rada (1998): "Ženski identitet u jeziku." U: *Treća*, br. 1, vol. 1, Zagreb: Centar za ženske studije, str. 37 – 44.
- 2. Grosz, Elizabeth (2002): "Preoblikovanje tijela." U: *Treća*, 1, Zagreb: Centar za ženske studije, str. 6-25.
- 3. Hall, Stuart (2001). "Kome treba 'identitet'?" U: Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, br. 64 / 10, Beograd: "Fabrika knjiga", str. 215 – 233.
- 6. Krnjević, Hatidža (1982): "O narodnim pjesmama." U: Amira Idrizbegović (ur.) *Narodne pjesme. Lirske, lirsko-epske, epske*, 3. izdanje, Sarajevo: IRO "Veselin Masleša", OO Izdavačka djelatnost, str. 5-33.
- 10. Siksu, Helen (2006): "Smeh meduze." U: *ProFemina*, 43-45, Beograd: Fond B92, str. 67-81.
- 11. Šovolter, Ilein (2001): "Žensko stvaralaštvo i ženska kultura." U: *ProFemina*, 25-26, Beograd: Fond B92, str. 159-166.

Representation of female identity in Muja Velić's epic poems

Summary

The thematic framework of this work is the Bosniaks of the Krajina epic poem by Muja Velić, specifically the way of representing the female narrative identity in his poems. This epic singer, originally from the area of Bihać (more precisely from the town of Kamenica), in a skillful way, with stylized formulaic expressions and knowledge of tradition, managed to portray the historical, social and cultural conditions of that time in his epic poetry. The aim of this work is to question the female experience expressed through these poems under the hypothesis that the author has succeeded in presenting a female identity. By interpreting and analyzing his songs, the representation of the identity of female subjects in the epic-centric society of that time will be carried out, then the function and role of women will be questioned and how they are profiled in the private, intimate sphere of life, and in what way in parties, fights, weddings and marriages.

Keywords: *oral literature, epic poem, specificity of the Krajina epic, female subjects.*